

KOLM SAUSSURE'I*

PRIIT PÕHJALA

Prantsuse-Šveitsi keeleteadlase Ferdinand de Saussure'i (1857–1913) mõju ja tuntus tugineb suuresti üheleainsale teosele, pärast suurmehe surma koostatud ja avaldatud raamatule „Cours de linguistique générale” („Üldkeeleteaduse kursus”, 1916, edaspidi CLG). Mitu Saussure'i intellektuaalse pärandi uurijat on aga rõhutanud, et see ei ole kaugeltki kõige adekvaatsem lektüür nendele, kes tahavad saada aimu, mida Saussure tegelikult mõtles ja keele kohta öelda tahtis; et on riskantne, kui mitte väär võrdsustada CLG-s sisalduvaid kontseptsioone Saussure'i enda omadega, mis sellest, et keeleteadlaste – ja ka semiootikute – *hoi polloi* kaldub isenesestmõistetavalt nimetama Saussure'i CLG autoriks ja CLG-d Saussure'i kirjutiseks, pööramata seejuures tähelepanu alternatiivsetele allikatele, mis võivad anda Saussure'ist ja ta pärandist märksa tõesema pildi.

Need alternatiivsed allikad, mida CLG kritiseerijad silmas peavad, on esiteks Saussure'i õpilaste loengumaterjalid ning teiseks n-ö tõeline Saussure iseenda käsikirjalistes tekstides. Seega võib eristada vähemalt kolme Saussure'i (vt nt Harris 2000: 274): 1) CLG Saussure; 2) õppejõud Saussure, kes kajastub oma õpilaste märkmetes ja konspektides; 3) tõeline Saussure, mees sellisena, nagu ta ilmneb näiteks iseenda ülestähendustes. Järgnev on katse kolme nimetatud Saussure'i põgusalt käsitleda ja võrrelda, pakkudes seejuures valikulist ülevaadet asjakohastest artiklitest ja raamatutest, millest üks hiljutisemaid – Paul Bouissaci „Saussure. A Guide for the Perplexed” („Saussure. Teejuht eksinuile”, 2010) – ajendas kirjutama ka käesolevat artiklit.

CLG Saussure

Tuntuim Saussure on vaieldamatult toosama, keda teatakse CLG, selle tõlgete ja sellest pärinevate tsitaatide kaudu. Nagu juba öeldud, ilmus teos postuumselt: Saussure suri aastal 1913, CLG esmatrükk nägi ilmavalgust kolm aastat hiljem.

CLG aluseks on kolm Saussure'i üldkeeleteaduse loengukursust.¹ Mõnikord mainitakse ekslikult (nt Gordon 1996: 1), et CLG koostajaiks olid nendes loengutes osalenud Saussure'i õpilased, kes panid teose kokku isiklike loengumaterjalide põhjal. Kaja Silvermani (1983: 4) järgi lähtusid õpilased koguni Saussure'i enda märkmetest, ent ka seda ei saa õigeks pidada. Tegelikult panid CLG kokku Saussure'i kolleegid Charles Bally ja Albert Sechehaye, kes ei olnud kunagi Saussure'i üldkeeleteaduse loengutel käinud. On tõsi, et Bally ja Sechehaye kasutasid teose koostamisel Saussure'i õpilaste

* Artikli aluseks on Eesti Semiootika Seltsi 2010. aasta 30. aprilli üldkoosolekul peetud loeng.

¹ Loengukursused toimusid Genfi Ülikoolis, esimene aastail 1906–1907, teine 1908–1909, kolmas 1910–1911.

loengumaterjale ja tegid ühega õpilastest, Albert Riedlingeriga, ka tihedat koostööd (samuti oli nende kasutada veidike Saussure'i enda ülestähendusi, vt Bally, Sechehaye 2003: 7–8), ent sellegipoolest võib öelda, et suurem osa CLG Saussure'ist ei ole mitte lihtsalt vahendatud (Saussure → õpilased-koostajad → CLG Saussure), vaid see on läbinud koguni mitmekordse tõlgendus- te filtri (Saussure → õpilased → kolleegid-koostajad → CLG Saussure). See mitmekordne vahendatus peaks lugeja CLG autorsuse küsimuses – selles, kui palju on teoses Saussure'ile, kui palju tema õpilastele ja kui palju ta kolleegidele kuuluvat – erakordselt ettevaatlikuks tegema.

Mitu uurijat, kes on CLG-d Saussure'i enda ja ta õpilaste märkmetega tagantjärele võrrelnud, kaldub kinnitama, et teos loob Saussure'ist väära kujutelma: CLG on suuremalt jaolt fabrikatsioon, Saussure'ist loodud „epistemoloogiline müüt”, mille „needus heidab sajandi ühe kartmatuma suurvaimu peale endiselt varju”, nagu ütleb pateetiliselt Paul Bouissac (2004: 10). CLG polnud ei Saussure'i kirjutatud ega tema poolt heaks kiidetud ning isegi teose koostajad Bally ja Sechehaye möönavad (2003: 11), et vahest poleks Saussure teksti avaldamiseks luba andnudki. Sellest hoolimata viidatakse teosele ühtepuhku vormelitega *à la* „Saussure'i jaoks...”, „Saussure ütleb, et...” jne. Muide, mõni Saussure'i uurija ei ole pidanud paljuku vabandada, et kasutab sedalaadi väljendeid vaid mugavusest, sest need on n-ö käepärased (vt nt Culler 1976: 121).

Autorsuse probleemist hoolimata tuleb sedastada CLG olulisust XX sajandi humanitaarias: mitte niivõrd Saussure ise, kuivõrd just CLG on see, mis on mõjutanud järeltulevaid teadlastepõlvkondi, pannes aluse strukturalismile (Culler 1976: 17; Harris 2007: xiii). Ja just CLG on kogu kriitikast hoolimata Saussure'i surmajärgse mõjukuse ja reputatsiooni allikas (Culler 1976: 17; Bouissac 2010: 115).

Seega võime küll seada kahtluse alla CLG autorsuse ja CLG Saussure'i, kuid ei saa kahelda teose enda tähtsuses: on vastuvaidlematu, et CLG väärrib humanitaarteaduste ajaloos austusväärset kohta ja jätkuvat tähelepanu.

Õppejõud Saussure

Õppejõud Saussure, kellest tänapäeva uurija saab aimu eelkõige Saussure'i õpilaste loengumärkmete ja -konspektide vahendusel,² erineb mitmeti CLG Saussure'ist. CLG-d lugedes ja loetut Saussure'ile omistades võib jääda mulje, et Saussure'i üldkeeleteaduslikud seisukohad olidki võrdlemisi koherent- sed, läbimõeldud ja lõplikud nagu CLG-s. Ent õppejõud Saussure kinnitab vastupidist: ideed ja kontseptid, mis on CLG-s esitatud kaunis formuleeritult, olid Saussure'i enda jaoks – kuni ta surmani – pidev kõhklaste, vastuolude ja ümbersõnastuste allikas, kaugel akadeemilisest küpsusest.

Sellest annab märku kas või asjaolu, et Saussure'il oli kalduvus oma loengumaterjale hävitada ja loenguis lähtus ta sageli vaid paberitükikestele kritseldatud juhtmõtetest (Gordon 1996: 5; Bouissac 2004: 10; 2010: 116–117). Saussure ei lugenud auditooriumi ees teksti maha, vaid pigem mõtles valjus- ti ning esitas igapähe oma kolmest üldkeeleteaduse kursusest uue, erineva

² Saussure'i õpilaste loengumaterjale – nii neid, mida kasutati CLG kirjutamisel, kui ka neid, mis on tulnud välja hiljem – hoitakse Genfi Ülikooli arhiivis.

nurga alt (Godel 1969: 139; Bouissac 2010: 140). Ta oli õppejõud, kelle jaoks mõtlemine oli intellektuaalse uuenemise pidev protsess (Bally, Sechehaye 2003: 8–9) ja kes, kui uskuda eelnenut, poleks kindlasti valmis olnud CLG-s sisalduvale lõpetatud keeleteooriale alla kirjutama.

Bally ja Sechehaye tunnistavad (2003: 9), et CLG koostamisel oligi üks suuremaid probleeme kolme üldkeeleteaduse kursuse märkmete üksteisest lahknemine. Lõpuks otsustati teoses sünteesida kõigi kolme kursuse märkmed rõhuga viimasel kursusel. Ent see süntees oli iseenesestmõistetavalt hüpoteetiline (Harris 2007: xiii), Saussure'il endal teostamata jäänud lõpplahenduse suhtes pelgalt oletuslik.

CLG tasakaalustamiseks on ilmunud mitmesuguseid käsitlusi, kus võetakse uurida just nimelt õppejõud Saussure'i, otsivat ja vastuoluliste vaadetega teadlast, kes ei olnud veel valmis formuleerima oma (üldkeeleteadust puudutavaid) lõplikke seisukohti (nt Godel 1957; Engler 1967; Culler 1976; Komatsu, Wolf 1996, 1997; Bouissac 2010). Neis osutatakse ka CLG ja Saussure'i õpilaste materjalide konkreetsetele lahknevustele. Näiteks Jonathan Culler (1976: 17) väidab võrdluse põhjal, et CLG struktuur on vale ja et tõenäoliselt oleks Saussure ise esitanud oma seisukohad sootuks teistsuguses järjekorras ning et keelemärgi arbitraarsuse printsiibile pööratakse loengumaterjalides palju enam tähelepanu kui CLG-s.

Üheks põhjalikumaks Saussure'i üldkeeleteaduse kursuste allikaks peetakse Emile Constantini konspekti, mis kujutab endast kolmanda, aastail 1910–1911 aset leidnud kursuse üksikasjalikku kokkuvõtet, aga et Constantini märkmed ilmusid välja alles 1950. aastatel, ei olnud CLG koostajail võimalik neid kasutada (Bouissac 2010: 117). Hilisemates uurimustes on seda materjali siiski arvesse võetud: Bouissac (2010: 7–35) annab Saussure'i põhilistest ideedest ülevaate just nimelt Constantini põhjal, lisaks keskenduvad Constantini konspektile Eisuke Komatsu ja Roy Harris (1993).

Tõeline Saussure

On üldteada, et Saussure ei avaldanud elu jooksul suurt midagi. Ometi jättis ta endast maha suure hulga märkmeid, käsikirju ja kirjavahetust, mis peaks andma tänapäeva uurijale aimu, milline oli n-ö tõeline, õpilaste ja kolleegide vahendavatest tekstidest moonutamata Saussure. Nagu ennist mainitud, oli CLG koostajate kasutada vaid osa Saussure'i isiklike ülestähendusi, kuid aja jooksul on neid üha rohkem ilmsiks tulnud, näiteks leiti 1996. aastal terve hulk tema tekste Saussure'i perele kuulunud Genfi kinnistu kasvuhoonest.³

Sarnaselt õpilaste loengumaterjalidega tõestavad ka Saussure'i isiklikud kirjutised, et ta keelealased seisukohad olid kaugel küpsusest ja oleksid veel vajanud põhjalikku mõttetööd. Seda näitab kõige ilmekamalt Saussure'i kibestunud tõdemus, et ta ei ole veel valmis üldkeeleteaduse alal lõplikeks väideteks ning on kindel ainult selles, et senisel üldkeeleteadusel ei ole tema silmis erilist väärtust (Bouissac 2004: 10; 2010: 116). See ülestunnistus, ülimalt kriitiline nii enda kui ka teiste suhtes, selgitab, miks Saussure – hoolimata

³ Suur osa Saussure'i käsikirjaliselt pärandist on hoiul Genfi Ülikooli arhiivis. Seal säilitatakse ka kasvuhoonest leitud käsikirjad. Umbes tuhat lehekülge Saussure'i käsikirju on müüdnud Harvardi Ülikooli Houghtoni raamatukogule.

pikaajalisest teadustöö- ja õpetamiskogemusest ning oma kaasaegsete respektist – keeldus elu lõpuni midagi üldkeeleteaduse kohta avaldamast.

Saussure'i käsikirjad on läbi töötatud ja avaldatud vaid osaliselt. Harvardi Ülikoolis hoiul olevaid käsikirju on kajastanud Herman Parret (1993). Paul Bouissac (2010: 72–114) käsitleb aastal 1996 kasvuhoonest leitud käsikirjade põhjal Saussure'i põhilisi dihhotoomiaid (keel ja kõne, tähistaja ja tähistatav, sünkroonia ja diakroonia). Needsamad, juba legendiks muutunud kasvuhoone-käsikirjad on avaldatud prantsuse keeles (Saussure 2002) ning tõlgitud ka inglise keelde (Saussure 2006).

CLG-s leidub paljutki, mis on tagantjärele Saussure'i enda käsikirjade põhjal kinnitust leidnud, näiteks semioloogia mõistesse puutuv (vt Godel 1957: 275), kuid on ka väga palju sellist, mida Saussure'i kirjutatu ei kinnita ja mida peetakse koostajate leiutiseks (vt nt Bouissac 2010: 123) – kas või üks CLG kuulsamaid ja kõige tsiteeritumaid lauseid, teost lõpetav ja kursii-viga rõhutatud *la linguistique a pour unique et véritable objet la langue envisagée en elle-même et pour elle-même* (keeleteaduse ainus ja tõeline objekt on keel, mida vaadeldakse iseendas ja enda jaoks; Saussure 2003: 317).

* * *

On pahaks pandud, et ka neid materjale, mis on hiljem Saussure'i kohta ilmsiks tulnud, tõlgendatakse läbi CLG filtri (Bouissac 2004: 10). Ent vähemalt püütakse neid arvesse võtta ja nende teemal peetav elav vaidlus lubab oodata, et CLG Saussure'i, õppejõud Saussure'i ja n-ö tõelise Saussure'i jõuvahekorrad on muutumas. Juba leidub akadeemilisi kogukondi (näiteks Genfis ja Pariisis), kus Saussure'i uurimine ei tähenda enam pelgalt CLG eksegeesi, vaid just nimelt kahe ülejäänud Saussure'i põhjalikku tundmaõppimist. See viimane näibki olevat Saussure'iga seotud teadustegevuse – saussure'ismi või saussure'oloogia, nagu on prantsuse keelest tõlkinud Tiit Kuuskmäe (2007: 4) – peamine tulevikusuund.

Eestis ei ole Saussure'i uurimise traditsioon kuigi tugev kas või geograafilistel põhjustel ning sinne saussure'oloogia piirdub üldjuhul CLG-st pärit (pahatihti kontekstist väljarebitud) lausekatketega, mida omistatakse Saussure'ile ja võetakse aksioomidena. Sestap on eesti teadlastel erinevaid Saussure'e puudutavas diskussioonis vähe kaasa rääkida. Aga muidugi ei välista see diskussiooni kulgemise ja tulemustega kursisolemist: see on miinimumprogramm, mille täitmise eest võiksime hoolt kanda.

Kirjandus

- Bally, Charles, Sechehaye, Albert 2003. Préface de la première édition. – Ferdinand de Saussure, Cours de linguistique générale. Paris: Éditions Payot & Rivages, lk 7–11.
- Bouissac, Paul 2004. Does Saussure Still Matter? – The Semiotic Review of Books, nr 14.3, lk 10–12 (www.chass.utoronto.ca/epc/srb/srb/bouissacsaussure.pdf).
- Bouissac, Paul 2010. Saussure. A Guide for the Perplexed. London: Continuum.

- Culler, Jonathan 1976. Saussure. Glasgow: Fontana.
- Engler, Rudolf 1967. Édition critique du 'Cours de linguistique générale' de F. de Saussure. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Godel, Robert 1957. Les Sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure. Genève: Droz.
- Godel, Robert 1969. A Geneva School Reader in Linguistics. Bloomington: Indiana University Press.
- Gordon, Terrence 1996. Saussure for Beginners. London–New York: Writers and Readers Publishing.
- Harris, Roy 2000. Saussure for all Seasons. – *Semiotica*, kd 131, nr 3/4, lk 273–287.
- Harris, Roy 2007. Translator's Introduction. – Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*. Chicago–La Salle: Open Court Publishing Company, lk ix–xvi.
- Komatsu, Eisuke, Harris, Roy 1993. Saussure's Third Course of Lectures on General Linguistics (1910–1911) from the Notebooks of Emile Constantin. Oxford: Pergamon.
- Komatsu, Eisuke, Wolf, George 1996. Saussure's First Course of Lectures on General Linguistics (1907) from the Notebooks of Albert Riedlinger. Oxford: Pergamon.
- Komatsu, Eisuke, Wolf, George 1997. Saussure's Second Course of Lectures on General Linguistics (1908–1909) from the Notebooks of Albert Riedlinger and Charles Patois. Oxford: Pergamon.
- Kuuskmäe, Tiit 2007. Saussure'i aasta alpiliustike valguses. – *Sirp* 23. XI, lk 4.
- Parret, Herman 1993. Les manuscrits saussuriens de Harvard. – *Cahiers Ferdinand de Saussure*, nr 47, lk 176–234.
- Saussure, Ferdinand de 2002. *Écrits de linguistique générale*. Paris: Gallimard.
- Saussure, Ferdinand de 2003. *Cours de linguistique générale*. Paris: Éditions Payot & Rivages.
- Saussure, Ferdinand de 2006. *Writings in General Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Silverman, Kaja 1983. *The Subject of Semiotics*. New York–Oxford: Oxford University Press.

Three Saussures

Keywords: Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*, the notes and transcripts of Saussure's students, Saussure's personal notes

This article constitutes an attempt to differentiate between and compare three versions of Ferdinand de Saussure: 1) the Saussure of the *Course in General Linguistics*; 2) Saussure as a teacher reflected in the notes and transcripts of his students; 3) the „real” Saussure of his own personal notes.

The most well known and frequently quoted Saussure is undoubtedly the Saussure of the *Course in General Linguistics*. However, it is important to remember that the *Course* was compiled and published posthumously by Saussure's colleagues rather than by the man himself. Furthermore, many researchers

believe that this work gives an erroneous impression of Saussure's intellectual heritage as it is, for the most part, a fabrication or an epistemological myth.

The lecture notes and transcripts of Saussure's students allow us to see that Saussure's positions on general linguistics were less coherent and final than the Course leads us to believe. On the contrary – his views were far from academic maturity and served as a constant source of doubt, contradictions and reformulation, most of all for Saussure himself.

The same conclusion follows from Saussure's personal notes, especially from his self-critical statement about not being prepared to make any final claims in the field of general linguistics. This admission also explains why Saussure declined to publish anything on general linguistics until the end of his life.

While studying Saussure's heritage, it is of utmost importance to keep in mind that at least two other Saussures exist in addition to the Saussure known to us from the Course. It seems that studying these alternate versions of the great linguist will be the main objective of future research into Ferdinand de Saussure.

Priit Põhjala (b. 1982), doctoral student in Semiotics and Cultural Studies, University of Tartu, Institute of Philosophy and Semiotics, ppohjala@ut.ee